

Застосування КТМ України, ЦК України та ГК України при укладанні договору морського перевезення може виявитися підставою виникнення колізій та суперечностей. Так, на думку В. Мусієнко, «і хоча наявність суб'єкта господарювання та майново-господарських відносин може бути підставою віднесення договору морського перевезення до господарського договору, проте договір морського перевезення вантажів слід укладати згідно з ЦК України» [7, 123–124].

Але ми вважаємо, що з цієї точки зору, безумовно, можна погодитися лише, коли йдеться про внутрішні морські перевезення, а щодо міжнародних морських перевезень, то ці відносини регулюються перш за все міжнародно-правовими актами та фіксуються у стандартних проформах чартерів та коносаментів.

Література

1. Международная конвенция об унификации некоторых правил о коносаментах, подписанная 25 августа 1924 года в Брюсселе // Информационно-правовая система «Консультант Плюс».
2. Протокол об изменении Международной конвенции об унификации некоторых правил о коносаментах 1968 г. (Правила Висби) // <http://www.elshipping.ru>.
3. Конвенция Организации Объединенных Наций о морской перевозке грузов (Гамбургские правила) от 31.03.1978 г. // <http://prof.consultant.ru>.
4. Международные правила толкования торговых терминов ИШКОТЕРМС 1936 // <http://www.asvacargo.com>.
5. Международные правила толкования торговых терминов ИШКОТЕРМС 2000 // <http://logistika.spb.ru>.
6. Йорк-Антвверпские правила 1877 г. // <http://www.elshipping.ru>.
7. Мусієнко В. Регулювання правовідносин у сфері морських перевезень // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 12. — С. 120–126.

УДК 347.23

С. Д. Домусчі

ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Захист права власності являє собою сукупність правових способів, які застосовуються до порушників відносин власності. Із цього погляду можна сказати, що способи захисту права власності (як і інших речових прав) суть різновиди способів захисту цивільних прав, які закріплені в ст. 16 ЦК України. З іншого боку, сам захист речових прав є складовою частиною більш широкого поняття охорони речових прав, цілям якої й служать всі норми про речові права.

Відносинам, що виникають внаслідок порушення права власності, присвячено чимало статей вчених-правознавців і практиків (напр., М. Брагинський, В. Вітрянський, О. Ерделевський, К. Скловський, Є. Суханов, Ю. Толстой).

У главі 29 ЦК України закріплені особливі, речово-правові способи захисту права власності й інших речових прав, пов'язані з їхнім абсолютним характером, тобто покликані захищати їх від безпосереднього неправомірного впливу

будь-яких третіх осіб. Вони протиставляються зобов'язально-правовим способам захисту майнових прав, розрахованим на випадки, коли власник пов'язаний із правопорушником зобов'язальними, найчастіше договірними, відносинами. Наприклад, у випадку, коли орендар не повертає орендодавцеві-власникові належне йому майно по закінченні строку договору й тим самим порушує право власності останнього, використовуються зобов'язально-правові способи захисту, що враховують специфіку конкретних взаємин сторін. Тому наше законодавство щодо цього не дає власникові можливості вибору виду позову й не допускає так званої «конкуренції позовів», властивої англо-американському, а не континентальному європейському правопорядку [1]. Отже, при наявності між учасниками суперечки договірних або інших зобов'язальних відносин не можна висувати речово-правові вимоги в захист своїх прав. У цьому складається й практичне значення даних розходжень.

До числа речово-правових способів захисту традиційно відносять:

- Позов про визнання права власності, так званий позов про визнання.
- Позов власника про витребування свого майна із чужого незаконного володіння, він же віндикаційний позов.
- Позов власника про усунення всяких порушень його права, не пов'язаних з позбавленням володіння — негаторний позов.

Для встановлення співвідношення в правовій природі й сфері застосування даних позовів можна провести між ними розходження по таких підставах:

1) *по процесуальній меті*. Відповідно до неї, всі позови діляться на позови про присудження й позови про визнання, або ще на позови про перетворення. До першого виду належать — віндикаційний і негаторний позови, до другого — позов про визнання. Таким чином, як віндикаційний, так і негаторний позови спрямовані на здійснення відповідачем певних дій, наприклад повернення шуканої речі, знос забору, що заважає проїзду, або на нездійснення таких, що виражається у вигляді їхньої заборони, як, наприклад — заборона блокування загальної дороги земельних ділянок; позов про визнання ж не припускає ніяких інших дій, крім встановлення приналежності права власності. Також можна стверджувати, що віндикаційний і негаторний позови, спрямовані на захист від дій відповідача, у цьому змісті вони спрямовані до відповідача; позов про визнання — спрямований до суду.

Наступна підстава розходження — це коло осіб, що можуть бути позивачами. Негаторний і віндикаційний позови можуть заявити: власник, титульний власник, а також давнісний власник; позивачем за позовом про визнання права власності, може бути тільки власник, якщо ж він у спірної речі відсутній, то вирішення питання про визнання права власності здійснюється в порядку, установленому ст. 235 (безхазяйна річ) і ст. 344 (набувальна давність) ЦК України, тобто заявником також може бути й муніципалітет в особі органа, що управляє комунальним майном;

2) *по наявності порушення права*: позов про визнання можна застосовувати при наявності порушення або заперечування права; віндикаційний — при порушенні; негаторний — при порушенні або явній погрозі порушення;

3) *по підставі позовів*: у позові про визнання підставою звичайно є факти, що підтверджують наявність спірного права позивача; у негаторному і віндикаційному позовах підставою є більше складний склад, тому що, крім доказування права позивача, необхідно ще довести факт його порушення, або погрозу порушення (при негаторному позові);

4) *по володінню спірною річчю*: віндикаційний позов можна заявляти за умови, що позивач не володіє нею; негаторний — якщо володіє; позов про визнання може бути заявлений незалежно від знаходження спірної речі в позивача, відповідача або третіх осіб;

5) *по бажаному результаті для позивача*: зміст віндикаційного позову укладається в тім, щоб спірна річ залишалася у сфері володіння й користування позивача; негаторного — у тім, щоб правочин користування (іноді й розпорядження) не порушувався неправомочною особою; позов про визнання несе мета в юридичній формалізації права на спірну річ;

6) *по властивостях судового рішення*: рішення по позовах про визнання права власності не володіє виконавчістю, тобто його неможливо примусово здійснити в рамках виконавчого виробництва; рішення по негаторному й віндикаційному позовах здійснюються в загальному порядку.

Таким чином, для встановлення правильного співвідношення вищевказаних позовів, варто користуватися критеріями:

по-перше, володіння (при відсутності володіння на стороні власника він може заявити віндикаційний позов і позов про визнання; при його наявності — позов про визнання й негаторний позов);

по-друге, характеру порушення (при запереченні прав власника й позбавленні його володіння — використовується захист віндикаційним позовом; при позбавленні його можливості нормального користування своєю річчю — негаторним позовом; при невизначеності правового положення власника стосовно спірної речі — позовом про визнання).

І, нарешті, мета позивача (для володіння й користування відсутньою спірною річчю — застосовується віндикація; для усунення порушень користування (і розпорядження) — застосовується негаторний позов; для безперечного встановлення свого права на шукану річ — позов про визнання) [2].

Глава 29 ЦК України закріплює два традиційних [3, 115] речово-правових позови, що служать захисту права власності й інших речових прав: віндикаційний (ст. 387 ЦК України) і негаторний (ст. 391 ЦК України). В обох випадках мова йде про такі способи захисту, які покликані захистити право власності на майновий об'єкт, що зберігається в натурі. У випадку його втрати або неможливості повернення власникові мова може йти тільки про компенсації заподіяних збитків, тобто про зобов'язальні, а не речові правовідносини [4].

Віндикаційний позов — вимога власника про повернення свого майна із чужого незаконного володіння. Він являє собою позов не володіючого конкретним майном власника до незаконно володіючого ним невластника. Ця вимога встановлена на випадок втрати власником володіння своєю річчю.

Суб'єктом права на вiндикацiю є власник (або iнший титульний, тобто законний, власник), що повинен довести своє право на витребуване майно, тобто його юридичний титул. Суб'єктом обов'язку тут є незаконний власник, що фактично володiє рiччю на момент пред'явлення вимоги. Якщо до цього моменту речi у відповідача не виявиться, вiндикацiйний позов пред'являти не можна, тому що зник сам предмет вiндикацiї [5, 653–655].

Об'єктом вiндикацiї в усiх без винятку випадках є iндивiдуально-визначена рiч, що збереглася в натурi. Неможливо пред'явити вiндикацiйний позов вiдносно речей з певними родовими ознаками або не збережених у натурi (наприклад, у випадку, коли спiрна будова капiтально перебудована, а не просто вiдремонтована фактичним власником i стала практично новою нерухомою рiччю). Адже змiст такого позову — повернення конкретної речi, а не заміна її iншою рiччю або речами того ж роду i якостi.

Незаконне володiння чужою рiччю буває як добросовiсним, так i недобросовiсним. У першому випадку фактичний власник речi не знає й не повинен був знати про незаконнiсть свого володiння (а найчастiше про те, що вiдчужувач, що передав йому рiч, був неправомочний на її вiдчуження): наприклад, при придбаннi речi в комiсiйному магазинi або на аукцiоннiй торгiвлi, коли продавець навмисне або через незнання сховав вiд покупця вiдсутнiсть необхiдних правомочностей. У другому випадку фактичний власник знає або по обставинах справи повинен знати про вiдсутнiсть у нього прав на майно (наприклад, викрадач або набувач речi «з рук» по свiдомо низькiй цiнi).

У недобросовiсного набувача майно може бути витребувано власником у всiх випадках, без яких би те не було обмежень. У добросовiсного набувача, навпроти, неможливо зажадати грошi й пред'явницькi цiннi папери (ст. 389 ЦК України) через практичнi складнощi теоретично можливого доведення їхньої iндивiдуальної визначеностi й можливостi одержання однорiдної за характером (грошової) компенсацiї вiд безпосереднього заподiювача майнової шкоди [6, 317].

Вiд добросовiсного набувача майно можна зажадати у двох випадках. По-перше, якщо майно було отримано ним безоплатно (за договором дарування, у порядку спадкування й т. iн.), оскiльки йому таке вилучення не нанесе майнових збиткiв, але буде сприяти вiдновленню порушеного права власностi. У ч. 3 ст. 388 ЦК України ця можливiсть сформульована як загальна, що поширюється на випадки добросовiсного безоплатного придбання чужого майна.

По-друге, у випадку оплатного придбання речi добросовiсним набувачем має значення спосiб вибуття її у власника (ч. 1 ст. 388 ЦК України). Якщо майно вибуло з володiння власника мiмо його волi (загублено власником або особою, якiй майно було передано власником у володiння, наприклад орендарем, хоронителем або перевiзником; викрадено в того або iншого; вибуло з їхнього володiння iншим шляхом мiмо їхньої волi), воно може бути витребувано навiть i в добросовiсного набувача (п. 1 ч. ст. 388 ЦК України). Адже тут суб'єктивно бездоганне поведiння як набувача, так i власника. Але набувач є хоча й добросовiсним, але все-таки незаконним власником, тому переважними

є інтереси власника. За добросовісним набувачем зберігається право на відшкодування збитків, заподіяних йому відчужувателем речі. Міркуючи логічно, ми, виходячи з п. 3 ч. 1 ст. 388 ЦК України, робимо висновок, що якщо майно спочатку вибуло у власника по його волі (наприклад, здане їм внайми, а потім незаконно продано наймачем третій особі), він не вправі зажадати його в добросовісного набувача. Адже останній діяв суб'єктивно бездоганно, на відміну від самого власника, що допустив необачність у виборі контрагента. Власник не втрачає при цьому можливості вимагати відшкодування збитків, заподіяних йому таким недобросовісним партнером [7, 42].

Цікавою є принципова новела російського законодавця, який поширив можливість витребування речі в її добросовісного оплатного набувача у випадку, коли річ вибула не тільки від власника, але й від імені, якому майно було передано власником у володіння (і, отже, спочатку вибуло від самого власника по його волі). Цим у більшій мері захищаються інтереси не тільки власників, але й добросовісних суб'єктів права господарського ведення й оперативного управління, а також орендарів. Адже вони зацікавлені у використанні конкретного майна, що власник при відсутності зазначеного правила не зміг би сам зажадати від добросовісного оплатного набувача [8, 273].

Згідно із правилами ст. 390 ЦК України власник вправі зажадати від недобросовісного власника не тільки конкретне майно, але й всі доходи, які цей власник витяг або повинен був витягти з майна за увесь час свого володіння їм (або їхню компенсацію). На добросовісного власника такий обов'язок лягає лише за час, коли він довідався або повинен був довідатися про незаконність свого володіння.

З іншого боку, як добросовісний, так і недобросовісний власник вправі зажадати від власника відшкодування необхідних витрат на утримання майна за той час, з якого власникові належать доходи від майна. Адже він одержує річ у належному стані й з доходами (або їхньою компенсацією), заощадивши на необхідних видатках. Ясно, що відсутність такого правила призвела б до безпідставного збагачення власника.

За добросовісним власником витребуваного майна визнається також право залишити за собою віддільні поліпшення, які він зробив у чужому майні. Він може також жадати від власника відшкодування витрат на зроблені ним невіддільні від майна поліпшення, тому що в іншому випадку власник знов-таки одержував би безпідставне збагачення.

Негаторний позов являє собою вимогу про усунення перешкод у здійсненні права власності, які не пов'язані з позбавленням власника володіння його майном (ст. 391 ЦК України). Такі перешкоди можуть, наприклад, виражатися у зведенні будівель або споруджень, що перешкоджають доступу світла у вікна сусіднього будинку.

Суб'єктом негаторного позову є власник або інший титульний власник, що зберігає річ у своєму володінні, але відчуваючий перешкоди в її використанні. Суб'єктом обов'язку вважається порушник прав власника, що діє незаконно. Якщо перешкоди створені законними діями, наприклад дозволеної у встанов-

леному порядку прокладкою трубопроводу біля будинку, їх прийдеться або перетерплювати, або заперечувати їхню законність, що неможливо за допомогою негаторного позову.

Об'єкт вимог за негаторним позовом становить усунення триваючого правопорушення (протиправного стану), що зберігається до моменту пред'явлення позову. Слід зазначити, що згідно із ЦК Росії відносини з негаторного позову не піддані дії позовної давності — вимогу можна пред'явити в будь-який момент, поки зберігається правопорушення (с. 208 ЦК РФ) [9, 4].

Віндикаційний і негаторний позови в захист своїх прав і інтересів можуть пред'являти не тільки власники, але й суб'єкти інших прав на майно — всі законні власники. До їхнього числа віднесені суб'єкти як речових прав довічного наслідуваного володіння, господарського ведення, оперативного управління й інших, так і суб'єкти зобов'язальних прав, пов'язаних з володінням чужим майном (наприклад, орендарі, хоронителі, перевізники).

При цьому титульні (законні) власники, що володіють майном у чинність закону або договору, у період дії свого права можуть захищати своє право володіння майном навіть проти його власника. Саме тому унітарне підприємство як суб'єкт права господарського управління державним або муніципальним майном може зажадати його навіть від власника-засновника у випадку його незаконного вилучення, а орендар пред'являти негаторний позов до орендодавця-власника, що намагається незаконно позбавити його права володіння орендованим майном до закінчення терміну договору шляхом відключення електрики й опалення або створення інших перешкод у його нормальному використанні. Отже, можна говорити про абсолютний (речовинно-правовий) захист не тільки права власності й інших речових прав, але й усякого законного (титульного) володіння.

Література

1. Мишина А. «Защитные средства» для собственности компании // <http://www.klerk.ru/law>.
2. Лютня А. В. Защита прав собственности и других вещных прав // <http://www.kmcon.ru/main/articles/jurist4>.
3. Толстой Ю. К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР. — Ленинград, 1955.
4. Данилкин И. Защищаем право собственности // <http://www.klerk.ru/law>.
5. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Общие положения. — М., 1997.
6. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве. — М., 1999.
7. Моргунов С. Соотношение виндикации и реституции как способов защиты имущественных гражданских прав // *Хозяйство и право*. — 2005. — № 5. — С. 42–57.
8. Комментарий части первой Гражданского кодекса РФ. — М.: Ред. журн. «Хозяйство и право», 1995. — Авт. ст. Е. А. Суханов.
9. Эрделевский А. Об истребовании имущества у добросовестного приобретателя // *Хозяйство и право*. — 2005. — № 5. — С. 3–10.